

Ocena rozprawy doktorskiej
mgr Barbary Kasprzyk pt. „Fabryka a miasto.
Rozwój Skarżyska-Kamiennej w latach 1922-1955”

Rozprawa doktorska mgr Barbary Kasprzyk pt. „Fabryka a miasto. Rozwój Skarżyska-Kamiennej w latach 1922-1955” powstała na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach pod kierunkiem Pana Profesora Grzegorza Miernika. Dysertacja koncentruje się na ukazaniu wpływu industrializacji na rozwój procesów urbanizacyjnych, a analiza przeprowadzona została na przykładzie miasta Skarżysko-Kamienna oraz stanowiącego o zachodzących w nim przemianach przedsiębiorstwa przemysłowego, czyli powołanej do życia na początku lat dwudziestych XX wieku Państwowej Fabryki Amunicji. Rozprawa poświęcona została nie tylko prezentacji i ocenie zachodzących wraz z industrializacją procesów rozwojowych w Skarżysku-Kamiennej, ale ma również na celu porównanie tych przeobrażeń dokonujących się w dwóch wyraźnie od siebie różnych okresach, czyli w latach dwudziestolecia międzywojennego oraz w pierwszej dekadzie Polski Ludowej, naznaczonej stalinizmem i wszystkimi związanymi z nim zjawiskami. Dodać należy, iż koncepcja rozprawy dobrze wpisuje się w nurt prowadzonych od lat interdyscyplinarnych badań naukowych nad przeobrażeniami społeczno-gospodarczymi małych ośrodków miejskich wynikającymi z lokalizacji w ich najbliższym otoczeniu dużego zakładu przemysłowego. W związku z tym, a także ze względu na zakres przedmiotowy, chronologiczny oraz przestrzenny rozprawy z pełną odpowiedzialnością mogę stwierdzić, że dysertacja spełnia warunki predestynujące ją do stania się podstawą starań o uzyskanie stopnia doktora nauk humanistycznych z zakresu historii.

Temat rozprawy sformułowany został w sposób prawidłowy i mimo, że już w tytule wykorzystano wyraźnie wartościujące pojęcie „rozwoju” należy uznać, że zabieg ten jest całkowicie uprawniony i trudno z tego powodu czynić Autorce jakiegokolwiek zarzuty – skala zachodzących w omawianym okresie w Skarżysku-Kamiennej przeobrażeń w pełni uzasadnia

bowiem taki sposób sformułowania tytułu. Podobnie nie budzi żadnych wątpliwości zakres chronologiczny badań. Otwiera go cezura roku 1922, w którym podjęto dwie zasadnicze dla przyszłości osady Kamiennej decyzje. Pierwsza dotyczyła rozpoczęcia budowy Państwowej Fabryki Amunicji, druga nadania osadzie praw miejskich. Cezurą końcową jest rok 1955 kończący czas realizacji tak ważnego z punktu widzenia powojennych przemian społeczno-gospodarczych w mieście Planu Sześcioletniego. Nieco poza tę datę wybiegają treści zawarte w Epilogu, jednak zasadniczą część narracji zamyka właśnie rok 1955.

Rozprawa liczy 401 stron uzupełnionych o interesujący materiał ilustracyjny zamieszczony w niej do końca paginowanym Aneksie. Konstrukcja oparta została o układ chronologiczno-problemowy, a kolejne rozdziały przybliżają w sposób uporządkowany do odpowiedzi na postawione we wstępie pytania badawcze. Praca składa się z trzech rozdziałów obejmujących kolejno relacje między zakładem a miastem w II Rzeczypospolitej, odbudowę miasta i fabryki w pierwszych latach po zakończeniu okupacji niemieckiej oraz przemiany zachodzące w mieście i Zakładach Metalowych w okresie związanej z realizacją Planu Sześcioletniego forsownej industrializacji lat 1950-1955. Całość uzupełniają Epilog, zawierające podsumowujące wnioski Zakończenie, wykazy skrótów, tabel i wykresów, słownik wybranych pojęć związanych z przemysłem zbrojeniowym, bibliografia i wspomniany wyżej Aneks.

Konstrukcja pracy jest logiczna i nie budzi większych zastrzeżeń, chociaż wydaje się, że z punktu widzenia dążenia do uzyskania większej przejrzystości w układzie treści korzystne byłoby wyodrębnienie nieco większej liczby krótszych i bardziej spójnych dzięki temu rozdziałów. Na przykład rozdział I można by podzielić na dwa – w pierwszym znalazłyby się uwarunkowania, powstanie i rozwój fabryki i byłby to klasyczny rozdział wprowadzający, którego obecnie w pracy nie ma. W takim układzie w rozdziale drugim przedstawiono by wpływ fabryki na miasto oraz jego mieszkańców w okresie międzywojennym. W obecnym rozdziale II dotyczącym pierwszych lat po wojnie, trudniej byłoby wprowadzić o tego typu podział, jednak wydaje się, że bez większej szkody dla całości dysertacji rozdział ten mógłby zostać nieco skrócony (pewne fragmenty pośrednio związane z tematem zostały w zbyt dużym stopniu rozbudowane). W ostatnim rozdziale ponownie należałoby moim zdaniem przeprowadzić, analogicznie jak w rozdziale I, podział na dwie odrębne części. Zaletą proponowanego wyodrębnienia większej liczby rozdziałów byłby też mniej rozbudowany i bardziej czytelny niż obecnie podział treści na podrozdziały, punkty i podpunkty.

Bardzo wysoko oceniam zgromadzony i wykorzystany w rozprawie zasób źródeł i opracowań. Dysertacja powstała w oparciu o liczne zespoły archiwalne zgromadzone zwłaszcza w Archiwum Państwowym w Kielcach oraz Archiwum Akt Nowych, ale sięgnięto rów-

niez po zbiory Archiwum Ministerstwa Obrony Narodowej, Archiwum Diecezjalnego w Sandomierzu, Instytutu Pamięci Narodowej, Centralnego Archiwum Wojskowego, Instytutu i Muzeum in. gen. W. Sikorskiego w Londynie oraz Archiwum Zakładów Metalowych „Meko” w Skarżysku-Kamiennej. Być może w celu lepszego udokumentowania podejmowanych na szczeblu centralnym decyzji warto by jeszcze sięgnąć do znajdującego się w Archiwum Akt Nowych zespołu „Protokoły posiedzeń Rady Ministrów 1918-1937”, jednak sugestia ta w żaden sposób nie wpływa na ocenę podstawy źródłowej rozprawy. Pozyskany zasób archiwalny uzupełniają lokalne tytuły prasowe, akty normatywne, źródła wywołane, źródła opublikowane, opracowania niepublikowane, pamiętniki i wspomnienia oraz obszerny, liczący 25 stron wydruku, zestaw opracowań. Sposób wykorzystania zebranego materiału źródłowego również ocenić należy wysoko, Autorka wykazała się dużymi umiejętnościami w zakresie krytyki źródeł, jak i dostosowywania rodzaju wykorzystywanych źródeł i opracowań do potrzeb wynikających z układu treści. W nielicznych tylko przypadkach można mieć zastrzeżenia względem doboru źródeł do omawianego problemu. Przykładem takiej sytuacji jest omówienie problemów skarbowych lat dwudziestych. Zamiast powierzchownie o nich traktujących wydawnictw syntetycznych należałoby sięgnąć w tym miejscu po specjalistyczne opracowania Wojciecha Morawskiego („Od marki do złotego. Historia finansów Drugiej Rzeczypospolitej”), czy też Jerzego Tomaszewskiego („Stabilizacja waluty w Polsce 1924-1925”).

Mimo nielicznych zastrzeżeń (o nich niżej) dysertację oceniam bardzo pozytywnie. Autorka logicznie uzasadnia genezę podjęcia tematu, racjonalnie definiuje problem badawczy i w sposób przemyślany konsekwentnie odpowiada w kolejnych częściach rozprawy na postawione pytania badawcze. Doktorantka umiejętnie prezentuje w tekście kształtowanie się i skutki społeczno-gospodarcze relacji fabryka – miasto w różnych systemach politycznych i gospodarczych, radząc sobie na tym polu niczym doświadczony badacz (choć wydaje się, że nieco łatwiej przychodzi jej rozumienie procesów ekonomicznych i społecznych zachodzących w okresie powojennym). Warto również podkreślić wysokie umiejętności w zakresie konstruowania narracji – poszczególne zagadnienia zawsze ukazywane są na odpowiednio zarysowanym szerszym tle, nie zaniedbywana jest też kwestia egzemplifikacji omawianych problemów. Równie pozytywnie ocenić trzeba umiejętności Autorki w zakresie wnioskowania – prezentowane w tekście rekapitulacje cząstkowe, jak i podsumowujące całość badań Zakończenie w większości tezę taką potwierdzają. Z drugiej strony pewne zastrzeżenia można zgłosić do faktu rezygnacji z cząstkowych podsumowań w niektórych wyodrębnianych śródtytułami częściach podrozdziałów oraz raczej powierzchownego charakteru omawiania treści

wypływających z wartościowych nieraz zestawień statystycznych zamieszczanych w rozprawie.

Przechodząc do oceny poszczególnych części dysertacji przypomnieć należy o zadaniach recenzenta, który winien nie tylko chwalić, ale i wskazywać na dostrzeżone w trakcie zapoznawania się z dysertacją błędy, uchybienia, czy choćby nawet subiektywne uwagi, do których recenzent przecież prawo posiada. Niewiele tego typu wątpliwości zgłosić można w stosunku do przemyślanego, uporządkowanego i bardzo logicznego Wstępu, jednak mam pewne zastrzeżenia co do sposobu prezentacji podstawy źródłowej rozprawy. Autorka nie przedstawiła bowiem we Wstępie odpowiedniej z punktu widzenia czytelnika informacji na temat wykorzystanych źródeł drukowanych, zwłaszcza prasy, o której znaczeniu w procesie kwerendy i pisania rozprawy sama wspomina na s. 18.

Zasadniczą część dysertacji otwiera rozdział I prezentujący wpływ powstania i rozwoju Państwowej Fabryki Akumulatorów na losy miasta w okresie międzywojennym. W kolejnych podrozdziałach przedstawione zostały uwarunkowania gospodarcze omawianych procesów, wpływ lokalizacji PFA na rozwój młodego miasta oraz na życie codzienne jego mieszkańców. W rozdziale udało się ukazać widoczny wpływ powstania dużego zakładu przemysłowego na funkcjonowanie organizmu miejskiego, Autorka w kolejnych częściach stara się wskazać na poszczególne elementy zachodzących procesów, wiele z nich w sposób racjonalny wyjaśniając. Mimo tego, wydaje się jednak, że przenikanie się procesów rozwojowych zachodzących w fabryce z przeobrażeniami w samym mieście zostało uwypuklone w zbyt małym stopniu zarówno w treści rozdziału, jak i przede wszystkim w jego podsumowaniu.

W treści rozdziału pojawiają się też pewne błędy i nieścisłości wynikające, jak się można domyślać, z niezbyt dobrego zrozumienia dla zachodzących w okresie międzywojennym zjawisk ekonomicznych, społecznych, a nawet politycznych. Przykładem może być zawężanie do lat 1927-1928 cezur czasowych okresu dobrej koniunktury II połowy lat dwudziestych (s. 26), brak konsekwencji w określaniu ram czasowych Wielkiego Kryzysu w Polsce (s. 26), nie mająca potwierdzenia w faktach informacja o podjęciu działań antykryzysowych przez władze polskie dopiero w 1936 r. (s. 27), błędne określenie Obozu Zjednoczenia Narodowego partią polityczną (s. 102), czy też nieprecyzyjna informacja, że liczba ośrodków zdrowia była przed wojną niewielka (s. 113-114); nie można się też zgodzić z prezentowaną za M. Krajewskim tezą o głównie propagandowym znaczeniu COP (s. 28).

Znacznie mniej zastrzeżeń zgłosić można do dwóch kolejnych rozdziałów poświęconych już okresowi powojennemu. W rozdziale II omówione zostały losy miasta i stanowiącej o nim w dużej mierze fabryki w okresie okupacji, bilans strat wojennych i powojennych,

przemiany polityczne w kraju i mieście (proces zdobywania władzy przez komunistów), trudną odbudowę produkcji w PFA i sytuację zakładu w nowej rzeczywistości politycznej i gospodarczej. W ostatnim z podrozdziałów przedstawiono problemy życia codziennego mieszkańców w warunkach powojennych trudności, dodatkowo pogłębionych niekorzystną sytuacją Fabryki Amunicji. Rozdział stanowi udaną próbę rekonstrukcji zachodzących w mieście i fabryce po zakończeniu wojny procesów, chociaż wydaje się, że niektóre niezwiązane bezpośrednio z tematem kwestie zostały przedstawione w sposób zbyt obszerny, a uwaga ta dotyczy omówienia przemian systemowych w przemyśle w skali kraju oraz życia politycznego w Skarżysku-Kamiennej po zakończeniu okupacji. Dużo miejsca Autorka poświęca w rozdziale zmianom własnościowym w przemyśle, zwłaszcza procesowi nacjonalizacji, słusznie przypisując im fundamentalne znaczenie dla dalszych kierunków rozwoju gospodarczego kraju. Niezrozumiałe jest jednak konsekwentne pomijanie w tych fragmentach tekstu istotnego faktu, iż fabryka amunicji w Skarżysku-Kamiennej od początku była państwowa i w jej przypadku proces nacjonalizacji nie był konieczny.

Prezentację skokowego niemal rozwoju fabryki i miasta przynosi rozdział III, najobszerniejszy i wydaje się, że najlepszy w całej dysertacji. W kolejnych podrozdziałach omówione zostały założenia i realizacja Planu Sześcioletniego (również w samym przemyśle zbrojeniowym), losy Zakładów Metalowych w okresie intensywnego uprzemysłowienia oraz związane z nimi przemiany społeczne zachodzące w mieście w okresie stalinizmu. Z punktu widzenia historyka gospodarczego wart podkreślenia jest wręcz modelowy sposób prezentacji założeń, realizacji i skutków Planu Sześcioletniego w Polsce, jednak również i pozostałe fragmenty tej części pracy ocenić należy wysoko. Autorka ukazuje w nich stosunkowo pełny obraz zachodzących w fabryce i mieście przemian gospodarczych, demograficznych i społecznych, wskazując zarówno na wynikające z forsownej industrializacji korzyści, jak i jej liczne wady oraz negatywne skutki. Co istotne jednak, zachowuje w narracji, podobnie jak w całej pracy, duży i świadczący o osiągnięciu pewnej dojrzałości badawczej obiektywizm. Widać go zarówno w tekście, jak i podsumowujących rozdział wnioskach. Pisze w nich o bardzo niejednoznacznym dla Skarżyska-Kamiennej bilansie stalinizmu, który, jak zaznacza, z jednej strony „jest uznawany za jedno z najcięższych doświadczeń Polaków”, z drugiej zaś przyniósł miastu niekwestionowany i „niebywały rozkwit”. Można tylko dodać, że ten ambiwalentny obraz można by rozciągnąć na wiele innych tego typu ośrodków przeżywających swój „cywilizacyjny skok” właśnie w okresie realizacji Planu Sześcioletniego.

Dysertacja została dosyć oryginalnie zakończona. Po zasadniczej części pracy umieszczone zostały bowiem Epilog oraz podsumowujące całość Zakończenie. W kontekście zawar-

tości Epilogu nie do końca się z takim rozwiązaniem zgadzam, gdyż prezentacja w nim wydarzeń z lat 1956-1957 niewiele z punktu widzenia tematu rozprawy wnosi. Wydaje się, że znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby przedstawienie na tych kilku stronach tekstu losów „fabryki i miasta” w kolejnych dziesięcioleciach (nawet do roku 2016). W ten sposób Autorka mogłaby potwierdzić trwałość (bądź jej brak) zainicjowanych wraz z powstaniem Państwowej Fabryki Amunicji procesów rozwojowych w mieście. Bardzo wysoko oceniam natomiast Zakończenie pracy, w którym w sposób dojrzały zaprezentowano syntetyczną odpowiedź na postawione pytania badawcze. Autorka wskazała na podobieństwa i różnice charakteryzujące zachodzące w mieście przed i po wojnie procesy modernizacyjne, ich skutki dla życia mieszkańców oraz jego jakości. Brakuje wprawdzie nieco oceny jakościowej procesów urbanizacyjnych zachodzących w mieście po wojnie, ale deficyt ten nie wpływa na ocenę całości wniosków podsumowujących przeprowadzone badania.

Warstwę językową i edytorską pracy ocenić należy bardzo pozytywnie. Tekst napisany został ładną polszczyzną, całość czyta się dobrze, a błędy edytorskie są naprawdę nieliczne. Wartość pracy podnoszą zamieszczone w niej zestawienia tabelaryczne, wspomniany już materiał ilustracyjny oraz istotny z punktu widzenia lepszego zrozumienia prezentowanych treści słownik pojęć związanych z przemysłem zbrojeniowym. Nie budzi wątpliwości sposób zapisywania przypisów bibliograficznych, pozytywnie ocenić należy również układ bibliografii, chociaż w tym drugim przypadku brakuje skrajnych dat przy tytułach wykorzystanych zespołów archiwalnych, podobnie jest przy wykorzystanych tytułach prasowych.

Uwagi szczegółowe:

- Sugerowałbym niestosowanie skrótu II RP w tekście – s. 9 i inne
- Warto się zastanowić nad tytułem podrozdziału 1 w rozdziale I – czy zarys sytuacji gospodarczej kraju w latach 1918-1939 mieści się chronologicznie w „rzeczywistości po zakończeniu I wojny światowej”? – s. 22
- Brak informacji o praktycznym stosowaniu ulg inwestycyjnych przyznanych rozporządzeniem Prezydenta z 1928 r. – s. 36
- Kostrowicka a nie Kostrowiecka – przypis 42 na s. 36
- Brak krytycznego podejścia do negatywnych opinii nt. COP pochodzących z antysanacyjnych kręgów z czasów wojny – s. 38
- Warto byłoby przedstawić istniejący przed I wojną światową potencjał gospodarczy osady Kamienna – s. 39
- Niezrozumiałe dane nt. sprzedaży i zysków w 1926 r. – raczej chodzi o dochody ze sprzedaży, a nie „koszty sprzedaży” – s. 50; podobne trudności terminologiczne na s. 54 – nie „zdolności produkcyjne”, a rozmiary zamówień
- Brak odniesienia do zachodzących w latach trzydziestych zjawisk pieniężnych (deflacja) przy omawianiu tab. 4 (s. 55) oraz przy omawianiu płac robotniczych (s. 64-65), poza tym nieści-

słości we wnioskowaniu – udział produkcji cywilnej w dostawach, spadek wartości sprzedaży, a nie spadek sprzedaży

- Brak uzasadnienia dla zamieszczenia tab. 6 na s. 60 – Autorka w ogóle się w tekście nie odnosi do danych w niej zamieszczonych
- Wartościowe konstatacje na temat poziomu zarobków w PFA – s. 65
- Brak informacji na temat procentowego wzrostu powierzchni miasta na s. 72, podobny zarzut odnośnie braku informacji na temat wzrostu liczby ludności (pojawia się dopiero na s. 93-94)
- Nie ma potrzeby wyjaśniania pojęcia sanacji – s. 75
- Można żałować, że zabrakło informacji o realnym wzroście wpływów podatkowych miasta po rozszerzeniu jego granic – s. 82
- Niezrozumiały brak sięgnięcia do powszechnie dostępnych wyników spisu powszechnego z 1931 – Autorka korzysta tylko z omówienia spisu autorstwa prof. R. Renz – s. 86
- Trudno się zgodzić z tezą, że akcja budowy mieszkań przez władze państwowe była w okresie międzywojennym szeroko zakrojona – s. 86
- Niezbyt dobry merytorycznie fragment o bezrobociu – powielanie obiegowych i nieopartych na wiedzy naukowej opinii („z problemem tym borykano się od niepamiętnych czasów”) i wyraźny brak zrozumienia dla problemu – s. 99
- Niezrozumiałe przeniesienie wielu istotnych treści z tekstu zasadniczego do przypisów – s. 129-130
- Nieuzasadnione umieszczenie w tekście tab. 13 – dane tak odbiegające od wcześniej podawanych szacunków, że tabela zdecydowanie zbędna – s. 131
- Brak cudzysłowu przy zapisie w przypisie tytułu wydawnictwa ciągłego – s. 177
- Słabe omówienie zmian w zatrudnieniu w firmie – s. 179
- Informacje o zmianach organizacyjnych (zmiana nazwy PFA oraz jej podległości w 1949) powinny znaleźć się znacznie wcześniej niż na s. 185
- Niezrozumiała informacja, że dyrektor został odwołany ze stanowiska dyrektora, podobnie zresztą jak kilkuset innych zasłużonych pracowników – s. 199
- Brak konsekwencji w zapisie nazwy Planu Sześcioletniego (na przemian z wielkich liter lub małych) – s. 227-228
- Niewykorzystanie we wstępnych fragmentach rozdziału III pracy M. Bałtowskiego „Gospodarka socjalistyczna w Polsce” oraz innych współczesnych pozycji ukazujących z perspektywy ekonomicznej system gospodarki planowej
- Niezrozumiałe i nieuzasadnione opieranie się w tekście na podziale administracyjnym kraju z 1975 roku – s. 235
- Niezrozumiała wątpliwość Autorki co do tego, czy w kapitalizmie można mówić o polityce zatrudnienia – s. 252
- Niezgodność danych liczbowych – zatrudnienie w 1952 – 13 tys., w 1953 – 18 tys., dojeżdżający w 1953 – 4 tys., a Autorka pisze, że w 1952 dojeżdżało 65% ogółu zatrudnionych (musiałoby to być aż 8,5 tys.) – s. 267
- Nieco zbyt afirmatywne podsumowanie części dotyczącej zmian w zakresie oświaty i kultury w okresie realizacji Planu Sześcioletniego na s. 330
- Zbyt generalizująca opinia, że „społeczeństwo tamtego okresu dużą wagę przywiązywało do słuchania zagranicznych audycji” – s. 337
- Nieuprawnione w kontekście systemu realnego socjalizmu użycie pojęcia „poprawa koniunktury” – s. 345
- Wydaje się, że ostatni akapit Zakończenia powinien znaleźć się we Wstępie do pracy, natomiast w samym Zakończeniu powinien to być akapit podsumowujący i zawierający syntetycznie udzieloną odpowiedź na postawiony w tytule rozprawy problem badawczy

Ocena końcowa:

Podsumowując należy stwierdzić, że mimo nielicznych uwag i zastrzeżeń przedstawiona dysertacja mgr Barbary Kasprzyk stanowi gruntowne i oryginalne opracowanie tematu badawczego i spełnia, w myśl ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 r. (Dz. U. 2003, Nr 65, poz. 595 z późn. zm.), wymagania stawiane rozprawom doktorskim. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie do jej publicznej obrony.

Kenia Guts